

Розділились ми!

.....
Ми у безмежній колись любові
Жарти все вигадували нові,
Зараз це лише сон.

.....
І в бентезі дивовижній, тихій
Гине все цілком.

Верфельс, «Батько й син»

ЧАСТИНА ПЕРША

Як же я постійно заздрив хлопцям, батьки яких в неділю по обіді спокійно та привітно палили люльки у швейцарській або на порозі, і хлопчикам у вітальнях, де за білим столом сидів у самій сорочці приємно почервонілий господар дому з вірджинською сигарою¹ в роті й напівпорожнім пивним келихом! І я вже мовчу про те, як вразило мене свого часу, коли ще зовсім малим кадетом ішов повз відчинене вікно чиеїсь квартири на першому поверсі й уздрів, як за ним сидів перед фортепіано немолодий чоловік і грав за розгорнутими нотами арію Керубіно «Я не знаю, де я, що я дію»,² поки його син, чудовий одинадцятирічний хлопчик, співав чистим, бездоганним голосом сопрано з церковного хору. Тоді я заривав так гірко, як не ривав більше ніколи, бо сам вертався до кадетського училища з казарми, в якій мусив щонеділі доповідати своєму батькові, як минув мій тиждень.

¹ Довгою тонкою сигарою з мундштуком. (Тут і далі — прим. перекладача, якщо не зазначено іншого).

² Ідеться про арію з опери Моцарта «Весілля Фігаро».

Так, мій батько палив цигарки й не грав на фортепіано. Він палив цигарки, та ще й такі, які моя мати, його горопашна служниця, залякана й завзята, набивала йому за допомогою машинки щовечора аж до ночі, бо потребував він їх чимало. Він з елегантним дрожем пожовтілих на кінчиках пальцях підносив ці цигарки до рота, сидючи в батальйонній канцелярії, їздячи верхи по навчальному плацу чи ходячи туди-сюди у своїй кімнаті та змучено роздумуючи над причиною нападу гніву. Вже восьмирічним хлоп'ям я чітко розумів: людина, що постійно пропускає так цигарковий дим крізь ніздрі, не може бути хорошою. Усе в батькові було зверху! А дим із ніздрів випускають лише дракони, яких нині вже немає на світі.

У ті часи ми стояли у великій столиці однієї з земель, де був сильний гарнізон. Попервах, як я пам'ятаю, мій батько, капітан, був приписаний до гвардійського полку. Сам я був вихованцем кадетського училища в тому місті, тож мене ще дитиною прирекли на тяжку каторгу. От тільки моя доля була ще тяжча, ніж у інших офіцерських синів!

Той, хто не виріс у безжальному закладі, ніколи в житті не збагне значення слова «неділя». Неділя — це день, коли рука страху, що стискає горло, слабшає, неділя — це пробудження без нудоти від тривоги, неділя — це день без перевірок, покарань, лютих криків учителів, день без сорому, без ковтання сліз, принижень, день, коли прокидаєшся в солодкому морі дзвонів, дерева в жалюгідному садку училища є деревами, а не безсердечними наглядачами над в'язнями, як зазвичай, коли всякий, хто має білий письмовий дозвіл, проходить повз вартових на воротах і опиняється на свободі та у спокої.

Ох, мене не могла потішити навіть неділя, цей день, який товариші ще вдосвіта вітали притлумленими вигуками радості, підсакаючи й підставляючи голови під жалюгідні краплі води з душі. Так, вони могли залишатися

деінде цілий день, до дев'ятої вечора, а дехто й до десятої чи одинадцятої, і лише тоді, в таку пізню годину, на них кидався страшний привид понеділка, що лякав огріхами й невиконаними завданнями.

Однак уранці вони тікали з темниці, затремтівши й розчервонівшись од щастя, приходили до осель, у яких, хай і рідко, та все ж отримували якусь дрібку любові й турботи, по обіді їх вели до кондитерської або ж їм дозволялося посидіти з батьками на терасі якоїсь кав'ярні чи зануритись у хвацькі звуки сурм і литавр військового оркестру в саду при ресторації.

Якою була моя неділя? О десятій годині ранку я під жахливе калатання серця, з важкою нудотою в шлунку покидав кадетську школу, не подужавши випити ранкову каву з поміятого бляшаного солдатського кухля. Адже рівно о пів на одинадцяті я мусив постати в батальйонній канцелярії перед батьком, який змірював мене холодним зневажливим поглядом і вигукував:

— Капрале, як ви стоїте?!

Так відбувалося щоразу. Тоді в мене починали труситися жижки, і я щосили виструнчувався. Далі відбувався допит про оцінки й бали, які я одержав за минулий тиждень. Я ніколи не чув похвали, зате на мою голову завше летіли солдатські лайки, і я радів того Божого дня, коли мені щастило дістати «лише» насмішки.

Під час цих езекуцій батько безперестанку випускав із носа цигарковий дим. (Я за все життя не торкнувся жодної цигарки, і це — єдиний порок, жертвою якого я не став). Завершувалася доповідь тим, що батько схилився над службовим документом, жестом підкликав до себе чергового фельдфебеля, який увесь цей час нерухомо стояв у кутку канцелярії й наказував, не позирнувши на мене:

— Вільний!

На вулиці я відчував страшенну гіркоту в роті. Ноги ледве несли мене вперед.

Від сонця й переляку очі в мене геть осоловіли, та я все одно мусив крокувати вперед, розпрямляючи коліна, й крутити головою то праворуч, то ліворуч, віддаючи честь так, щоб не пропустити жодного офіцера.

І це ще не все! Усі мої співучні в неділю носили власні однострої з камвольної тканини, гарно скроєні, і лише я мусив виходити в люди в неоковирному казенному мундирі, часто-густо соромлячись блакитних штанів, які спотворювали ноги.

Я, смертельно втомлений, приходив десь у обідній час додому, до батьків. Однак навіть цей дім не оминула моя лиха доля: з нього було чути сигнали відбою та звуки горнів. Коли я дзвонив у двері, моє серце щоразу калатало. Мені особисто відчиняла мати, позаяк офіцерські дружини не мали змоги тримати прислугу. Я цілував її руку, а вона швидко торкалася мого чола святенницькими сухими губами. Відтак я мав зняти військовий мундир і надягнути завеликий на мене люстриновий піджачок із короткими рукавами, взяти один зі своїх підручників і спокійно сидіти на місці, поки мати поралася на кухні дивними короткими ривками. Поки вона ходила з боку в бік, я частенько думав: «Чому моя мати носить такі великі прямі чоботи на широких пласких підборах, геть не такі, як вигнуті черевички, що їх носять жінки у світлому одязі на вулиці? Чому її хода не викликає в мене того самого приємного відчуття, яке проймає мене від стукоту прекрасних жіночих кроків надворі?»

На обід додому приходив батько. Його лаковані черевички блищали. Йому вдавалося проходити крізь найжахливіші пил і бруд, не спотворивши свого бездоганного взуття навіть найменшою плямою. Зазвичай відбувалось одне й те саме. Він вішав на гачок кашкет і нещодавно

нікельовану салонну шаблю, діставав щіточку для бороди й зачісувався, злегка постукував у дверях шпорою об шпору й вітався з моєю матір'ю та зі мною (на що ми вже чекали із супом) офіційним «Бажаю здоров'я», як звук вітатися вечорами з товаришами, опиняючись у товаристві молодших за званням.

Під час їди ми розмовляли мало, бо моя мати була найбільш мовчазною людиною, яку я взагалі бачив, і повноцінно її збудити могла лише одна тема — ненависть до євреїв. Мій батько раз у раз висловлював між порціями їжі зауваги про окремих офіцерів. Підлеглих і рівних за становищем він мав звичку величати лише на прізвиська, а старших називав на воїнське звання, при цьому ніколи не забуваючи спершу сказати «пан». Він був блискучим офіцером. Статут увійшов йому в плоть і кров.

Якщо він озивався до мене, то неодмінно на щось мене перевіряв. Якось, поки я колупався у своїй сплющеній яловичині, він узагалі виклав на стіл військову топографічну мапу й виміг від мене точно описати дороги для возів довкола Озерної, дрібного, неважливого галицького містечка. Це було занадто навіть для моєї матері. «Карле, дай дитині поїсти!» — сказала вона. І цього доброго слова з її вуст, «дитині», я не забував ніколи.

Ця трапеза була кульмінацією моєї неділі. О п'ятій я вже мусив знову сидіти в побіленій кімнаті з десятьма залізними ліжками й розмірковувати над арифметичною задачею, поки мене гризли страх перед понеділком і печія.

Лише під час канікул було дещо інакше. Хоча мій батько не припиняв заміняти собою школу й щодня вимагати від мене доповіді, під час якої вислуховував матеріал, що ним навантажив мене напередодні, мені все ж дозволялося на годину довше полежати в ліжку, яке було не таким жорстким, як у кадетському училищі. Також у мене

залишався час трохи прогулятися, побавитись із собакою чи почитати історію про індіанців.

Обставини ставали цілком стерпними, коли наближався час навчань і батько розквартирувався зі своїм полком на літо. Щойно він зникав, моя мати неначе перероджувалася. Вона багато гуляла зі мною, розповідала про свого батька, який був аудитором у міністерстві фінансів і відомим шахістом. Навіть її взуття, яке доти постійно ображало моє чуття прекрасного, набувало менш строгої жіночнішої форми. Мені більше не доводилося самотужки пришивати гудзики, що відірвалися, а ще вона мила мені голову й акуратно робила проділ у моєму волоссі.

Одного разу ми навіть зайшли до кондитерської, і мені вперше в житті дозволили насолодитися шоколадом зі збитими вершками.

Якось під час цих канікул я прокинувся серед ночі і побачив, як перед моїм ліжком стоїть мати зі свічкою. Вона була з непокритим волоссям, і я міг визнати, що воно дуже гарне. По її обличчю текли рясні сльози. Вона сіла поряд зі мною й несподівано, несамовито розцілувала мене. Тут я сам почав нестримно плакати. Уранці прокинувся й уперше за свою юність відчув справжній апетит.

У перші дні вересня повернувся з навчань батько. Однак цього разу мені поталанило. Він здавався вже не таким, як колись. Обличчя в нього було привітніше, зі здоровим рум'янцем, педантизм піхотинця вже не так відчувався в його зовнішньому вигляді: тепер він виглядав майже як кавалерист. Коли він увійшов, на руках у нього були не жовті замшеві рукавички, а тонкі білі рукавички з лайки. Він плеснув мене по плечу і сказав: «Ну що, малий, як минули канікули?» Я не повірив власним вухам і страшенно сильно почервонів.

Зміна в поведінці мого батька мала поважну причину. Навчання минули для нього надзвичайно сприятливо.

Під час розбору спадкоємця престолу тричі згадав його максимально прихильно, його майже позачергово, в обхід сімох старших капітанів, було підвищено до майора, а найнесподіванішим стало те, що йому пожалували дворянство з титулом «дворянин фон Шпорентрітт». Передбачалося, що його, хоча йому якось довелося перервати навчання у військовій школі, переведуть до генерального штабу.

Останні вісім днів цих канікул були найщасливішими в моєму дитинстві загалом. Батько був привітним і завзято прагнув змінити звички фронтовика на звички воєнного дипломата.

Домашні доповіді, перевірки, розмови про казарменні питання начисто зникли. У нашій підсобній кімнаті оселилася домашня швачка: для моєї матері слід було підготувати модний вуличний костюм. Коли вона схилялася разом із цією старою панною над викрійкою чи особисто сиділа за швейною машинкою, її лице палало дівочим збудженням. Могло бути й так, що батько, який тепер носив менш відповідну правилам і більш витончену форму, заходив до кабінету, щоб на власні очі побачити приміряння. Висловлюючи свою думку про якусь складку чи рюш, він не забував говорити гугнявим безтурботним голосом.

Якось увечері в нас навіть були гості. Командир полку та бригадний генерал зі своїми дамами. Перед печенею подали закуску, французький салат у мушлях. Мені навіть дозволили посидіти за столом, і я застиг у благоговінні перед цією загадковою шляхетною стравою.

Моя мати ходила у своєму гарному шовковому одязі, який того дня здавався незвично шляхетним. Її прекрасне волосся здавалося гарним. Вона наділа на шию тоненький золотий ланцюжок, на якому висів бірюзовий хрестик, а на її зап'ястках дзвеніли срібні браслети.